

Czigány Lóránt

CSÉ LONDONI KÖNYVEI

Érdeklődéssel olvastam Buda Attila beszámolóját a Cs. Szabó László centenáriumi kiállításáról a Petőfi Irodalmi Múzeumban (*Kofferek és könyvek*, Kommentár 2006/1.). Megbízható képet nyújt Csé olvasmányairól, és hogy hogyan épített magának új könyvtárat Londonban az otthon hagyott könyvek helyett. Az ismertetésben van azonban egy mondat arról, hogyan lehetett, illetve nem lehetett hozzájutni Nyugaton 1945 előtt megjelent magyar könyvekhez. Ez viszont kiegészítésre szorul. Az idézet így szól: „ezek [ti. az 1945 előtt megjelent magyar könyvek] beszerzése 1949 után Olaszországban, Nagy-Britanniában a lehetetlennel volt egyenlő” (124). Majd így folytatja Buda Attila: „Hogyan kerülhettek hát 1945 előtt kiadott könyvek mégis Londonba? A magyarázatot az egyik bőröndben elhelyezett, Lengyel Balázs által írt levél rejti: Csé kimondottan rendelt a hazai antikváriumi kínálatból, s itthoni barátai adandó alkalommal, esetleg saját maguk által választott művekkel kiegészítve teljesítették kéréseit.” (124)

Budának teljesen igaza van abban, hogy 1956 előtt Nyugaton nem volt könnyű magyar könyvekhez hozzájutni. Az 1960-as évek elejére azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. Nyugaton könnyebb lett 1945 előtti könyvhöz hozzájutni, mint otthon. Ez a (hazai fülnek) meglepő kijelentés magyarázatra szorul.

A jelenség lényegét leírtam az irodalom államosításáról szóló tanulmányomban. Legyen szabad ebből idéznem: „A könyvkereskedelem ellenőrzése gyerekjáték volt. Az államosított könyvterjesztés megszervezi az új könyvek gyors és szakszerű szétosztását, s fokozatosan korlátozza a régi, antikvár anyag körforgását, azzal, hogy a magánantikváriumokat felszámolja és központi raktárakat hoz létre, honnan csak a szűrővizsgát átment könyvek kerülnek újra kereskedelmi forgalomba. [...] A szűrővizsgán kihullott anyag egy részét bezúzták, arra hivatkozva, hogy »ordas eszméket« terjesztenek, ami a bezúzott könyvek kis hányadára tényleg vonatkozott, egy részüket pedig visszatartották központi raktárakban. A Kultúra Külkereskedelmi Vállalat ezeket a könyveket dobta az 1960-as években a nyugati piacra. Ezért volt könnyű Nyugaton a két háború könyveket kapni: elmentek az olvasók, azaz kicsúsztak az ellenőrzés karmai közül, utánuk küldték tehát a tiltott könyveket »kemény valutáért«, hogy legalább így járuljanak hozzá a szocializmus költségeihez. Csodálkozott is a külföldre látogató hazai értelmiségi, hogy az ördögbe tettek szert »ezek a disszidensek« olyan ritka könyvekre, amiket ő otthon összeköttetései kihasználásával évek óta hajkurász eredménytelenül.” (*Nézz vissza haraggal*, 1990, 32–33.)

A Kultúra Nemzeti Vállalat 1950 körül alakult meg, s a kezdettől fogva terjesztett könyveket Nyugaton is. Londoni partnere a Collet's volt, amely kimondottan kelet-európai könyvekre specializált, különös tekintettel a Szovjetunióból származó művekre. Természetesen Illés Béla, Gergely Sándor vagy mondjuk Zelk Zoltán művei is kaphatók voltak a Collet's-nál, mert mint később megtudtam, a kialakult „szocialista kapcsolata” még a spanyol polgárháború idejére nyúlt vissza, onnan ismerte a Kultúra egyik főmuftija a Collet's szintén „spanyolos” főnökét. Volt tehát összeköttetés békeharcosokkal a kapitalista országokban is. Ettől függetlenül nem hiszem, hogy túl nagy forgalmat bonyolítottak volna le magyar könyvekből. Hiányoztak a vásárlók.

1956 után lényegesen megváltozott a helyzet, az új menekültek sokan voltak és igényelték a magyar kultúrát. A Kultúra is ráébredt, hogy a „kemény valuta” „reakciós” könyvekért is kemény valuta, mert a pénznek ugyebár nincsen szaga. Egymás után születtek Nyugaton a magyar könyvekre specializált könyvkereskedések. 1970 körül ment Nyugatra Püski Sándor és szervezte meg az amerikai könyvterjesztést. Londonban már 1960 körül megnyílt a Danubia könyvkereskedés. A tulajdonos, Iványi úr, aki otthon textiles volt, hamar beletanult a szakmába: nem követett el olyan baklövéseket, mint az első időkben. Mikor megjelent például Illyés Gyula új verseskötete (*Új versek*, 1961), bejött hozzá Cs. Szabó és megrendelte, még aznap Szabó Zoltán is megjelent, és ő is rendelt egy példányt. Mindezt akkor tudtam meg, amikor én is megrendeltem a British Museumnak, sőt magamnak is Illyés verseskötetét. Iványi úr úgy gondolta, hogy megfogta az isten lábát. Azonnal rendelt táviratilag ötven példányt Illyés könyvéből. Gondolom, halála után még mindig volt raktáron maradt példány az Illyés-kötetből. Iványi úr mentségére legyen mondva, hamar rájött arra, hogy leszámítva a néhány foglalkozási ártalomban szenvedő író, a vásárlók többsége a két háború között kiadott úgynevezett „lektűröket” kereste. Hogy kiket tartott a magyar kulturális külkereskedelem akkoriban lektűrnek? Minden nem szocialista elkötelezettségű író, Márai Sándorral az élen. Az „efféléket”: Zilahy Lajos, Harsányi Zsolt, Tormay Cécile, Földes Jolán vagy Mollináry Gizella. Tehát az összes két háború közötti olvasmányos könyv szerzőjét.

Mindezt azért tudom ilyen pontosan, mert mint a British Museum magyar könyvek vásárlásával megbízott tisztviselője évekig kapcsolatban álltam a Kultúrával és még sok más könyvkereskedéssel a kontinensen. Pénz volt bőven, a British Museumnak külön kerete volt (a német jóvátételből) a háború alatti bombatámadások által elpusztult könyvek újbóli beszerzésére. A legsikeresebb fogásomat, gondolom, a szakképzett bibliográfus Buda Attila is értékelte volna, hiszen az a Rát Mátyás által indított, muzeális értékű, első magyar nyelvű hírlap, a pozsonyi Magyar Hirmondó (1780–1788) korabeli egész bőrbbe kötött teljes sorozata volt, amely valamelyik elkobozott vagy elhagyott főúri könyvtárból került a Kultúrához, bár „nemzeti értéknek” nyilvánított

könyveket a Kultúra sem dobhatott piacra. (Ez esetben sikerült az OSZK-nak megakadályoznia a külföldre szállítást az utolsó pillanatban, s a British Librarynak kárpót-lásként meg kellett elégednie a mikrofilmre vett másolattal), egyszerű halandó pedig 1945 előtti könyveket nem exportálhatott az OSZK különleges engedélye nélkül az országból. Ezt persze gyakran kijátszották. (Márai írja naplójában, hogy egy súlyos csomagban megkapta 1945 előtt otthon megjelent könyveit. Nyilván ez vonatkozik a Lengyel Balázs-utalásra is: egyszer-kétszer megpróbálhatta a Cs. Szabó által kért könyveket beszerezni és külföldre juttatni, de ez nem lehetett Csé rendszeres beszerzéseinek forrása. Barátai ugyanis főként saját műveiket igyekeztek kijuttatni Londonba. Londonban az 1960-as évek elejétől, mindent meg lehetett kapni, olyan könyveket is, melyekhez otthon az összeköttetések rendszere sem mindig volt elég.)

Mindezt természetesen személyes emlékekkel is tanúsíthatom. Csével nemcsak kedvenc olasz presszójában, a Pregóban szoktam találkozni, hanem a magyar könyvkereskedésben is szombat délutánonként az 1970-es évektől kezdve, miután visszatértem Amerikából. Iványi úr időnként kávéval traktált bennünket, ez jó befektetésnek bizonyult, nemcsak a beszélgetést tette élénkebbé, de fokozta a vásárlókedvet is. Csé időnként a saját 1945 előtt megjelent könyveiből is vásárolt, ha előkerültek böngészés közben a Kultúra ajánlatából. Egy alkalomra élesen emlékszem: kezébe került egyik háború előtt megjelent könyvének a dedikált példánya. Levette a távolbalátó szemüvegét, és hosszasan nézte a címlapot. Egy idő után kissé merengve megszólalt: „A halottak üzennek.” Megnézhettem a könyvet én is, benne Csé dedikációja Péter Andrásnak, Csé kiadójának, aki a Franklin Társulat irodalmi igazgatója volt, és akit 1944-ben elhurcoltak.

Csével utoljára halála után találkoztam a könyvkereskedésben. Még friss volt a hír, és Iványi úr szomorkás mosollyal elélem tett egy számlát. Csének volt kiállítva, éppen postázni akarta, mikor a halálhírről értesült. Tudta, hogy hagyatéki ügyekben én vagyok az illetékes. Nem szóltam semmit, csak kifizettem Csé helyett.

Úriember még a sírba sem távozhat fizetés nélkül.